

Щербачук Л.Ф.

ФРАЗЕОЛОГІЧНА КОНТАМІНАЦІЯ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ О. ГОНЧАРА.

Активне використання фразеологічних одиниць (ФО) у художньому мовленні зумовлене його призначенням - образно, емоційно відтворювати дійсність. Безперечно, у процесі функціонування під вмільм пером майстра слова ФО можуть зазнавати різноманітних трансформацій. Яскравого стилістичного ефекту в художніх полотнах досягає О. Гончар за допомогою контамінації ФО.

Фразеологічна контамінація (від лат. contaminatio - схрещування, змішування) розглядається нами як схрещування в одному виразі двох або кількох фразеологічних одиниць. У мовознавстві існують різні точки зору щодо сутності контамінації ФО. Так, зокрема, О.М. Бабкін вважає, що фразеологічна контамінація - це об'єднання частин семантично схожих ФО, яке утворює нову фразеологічну одиницю з тим же або подібним значенням¹. Ми поділяємо думку І.С. Гнатюк², О.І. Молоткова³, В.Д. Ужченка⁴ та інших дослідників фразеології, які вважають, що в результаті контамінації ФО не утворюється нова ФО, а виникає оказіональна мовленнєва одиниця, яка суміщає в собі особливості та значення схрещуваних фразеологізмів. «У класичному варіанті контамінації, - зауважує В.Д. Ужченко, - відбувається не просто поєднання ФО, а взаємопроникнення слівформ, своєрідне накладання і злиття значень різних ФО внаслідок мимовільних чи свідомих зближень, смислова компресія, лаконізація __»⁵.

На підставі дослідженого фразеологічного матеріалу вирізняємо такі типи контамінації ФО в художніх текстах О.Гончара:

1. Контамінацію ФО на основі семантичної близькості;
2. Контамінацію ФО, між якими немає семантичної та формальної близькості.

За структурною характеристикою - контамінацію ФО при повному збереженні компонентів і на основі опущення окремих компонентів контамінованих ФО.

1. **Контамінація ФО на основі семантичної близькості** представлена в художній творчості О.Гончара досить широко:

Мороз перебіг Данькові поза шкірою. Криниці посеред Дніпра? Болячка тобі на язик ! - Крук ... крук і є, - шепотів Валерик зблідлими вустами. - Заціпило б йому! ...[II, 81]*. ФО *бодай на нього болячка* «уживається як прокляття; виражає недобрі побажання» [ФСУМ, 45]** і *тіпун (типоть, чиряк) тобі на язик* «уживається як вираження недоброго побажання кому-небудь з приводу недоречних висловлювань» [ФСУМ, 885-886] контамінуються на основі семантичної близькості. В обох випадках О.Гончар бере до уваги лайливе побажання втратити здатність розмовляти. Підтвердженням є максимальний актуалізуючий контекст і ФО *бодай йому заціпило* «уживається як побажання втратити здатність говорити» [ФСУМ, 321]. У плані образності й експресії безперечно переваги оказіональної контамінованої ФО *болячка тобі на язик* у порівнянні не тільки з лексемою вільного вжитку «замовкнути», а й вихідними ФО;

Риби - хоч возами нагрібай. Та ніхто їй не рад [III, 402]. Оказіональна ФО *хоч возами нагрібай* утворена схрещенням на основі семантичної близькості ФО *хоч возом вози* «дуже багато» [ФСУМ, 143] та *лопатою закріпати* «мати у великій кількості» [ФСУМ, 190] і вживається письменником для більш емоційного зображення трагізму однієї із складних ситуацій воєнних років. Страждали не тільки люди - гинула природа внаслідок бомбардування фашистами Дніпрельстану.

- - - *Виступів Чередниченкових на районних та обласних нарадах щоразу ждуть, хто з радісним нетерпінням, а хто й з дрижками під жижками* [VI, 61]. «Вірного стража й дорадника» Саву Даниловича Чередниченка, героя фронту, героя мирних днів, голову колгоспу, людину заслужену, авторитетну, принципову остерігалися навіть керівні «товариші», особливо під час виступів на нарадах. Таку ситуацію автор експресивно передає за допомогою контамінації загальноживаних **ФО жижки тремтять** «кого-небудь охоплює почуття страху перед кимось, чимось» [ФСУМ, 293] та **дрижаки беруть** у кого «хто-небудь тремтить від страху, нервового напруження» [ФСУМ, 268];

Ну і, ясне діло, не тільки тютюн, а й кривду чує бджола, таке це створіння [VI, 349]. Контамінована ФО *ясне діло* суміщає в собі значення та форму фразеологізмів *ясна річ* «безумовно, безсумнівно» [ФСУМ, 739] та *звісне діло* «звичайно, ясно, відомо» [ФСУМ, 246], посилюючи виразність висловлювання.

У всіх наведених прикладах контамінація ФО відбувається шляхом «змішування» окремих ФО при опущенні компонентів: *заціпило, на нього, вози, лопатою, тремтять, беруть, звісне, річ*. Внаслідок структурного скорочення ФО оповідь стає лаконічнішою, проте змістовнішою.

Рідше в художньому мовленні О.Гончара трапляються контаміновані ФО, утворені шляхом поєднання кількох фразеологізмів на основі семантичної близькості при повному збереженні компонентів:

* Тут і далі приклади наводяться за виданням: Гончар О.Т. Твори: В 7-и т. - К.: Дніпро. - 1987. - 7 т. У квадратних дужках римськими цифрами вказується том, арабськими - сторінка, з яких взято приклад.

** Тут і далі значення ФО коментуємо за виданням: Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. - К.: Наукова думка, 1993. - Кн. 1-2. У квадратних дужках подається скорочено назва словника, сторінка.

Густі Килигесві брови зійшлися на перенісці: - Хто сказав - ліквідувати? В шию - і на всі чотири! [II, 360]. Щоб передати негативне ставлення Килигея до білогвардійця Дьяконова за відмову знищити дзвінницю - спостережний пункт білогвардійців і водночас благородство вчинків червоноармійців, письменник контамінує ФО *в шию* «грубо випроводити, вигнати» [ФСУМ, 964] *і на всі чотири* «куди тільки хто забажає, куди хоч» [ФСУМ, 957], зберігаючи всі компоненти схрещуваних ФО.

Подібнується контамінація ФО на основі спільності окремих компонентів:

Не втратити совісті - це ти хотіла сказати? - одразу засміявся він [Сава Данилович]. - *Що не забюрократився, серце жиром не обросло?* [VI, 107]. Оказіональна ФО *серце жиром обросло* утворена на основі контамінації фразеологізмів *обрости жиром* «ставати інертним, байдужим до всього» [ФСУМ, 574] та *серце мохом обросте* «хто-небудь стає байдужим, черствим, не виявляє співчуття до інших» [ФСУМ, 795], які нарізно виявилися недостатніми для зображення конкретної ситуації. Інша не приховує свого захоплення діяльністю голови колгоспу Чередниченка, що при процвітанні районного бюрократизму та командної системи управління, «безмежності головинської влади», не втратив людяності, у якого *серце жиром не обросло*. Як бачимо, контамінація ФО зумовлена наявністю у їх складі спільного компонента - дієслова *обростати*. Протилежне значення контамінованої ФО спричинене okazіонально вжитою заперечною часткою не.

Там [в маєтку] *ти, полюючи за ним* [паничем], *захекаєшся, як пес, стоїш і двох слів не можеш до купи зв'язати, а тут* [в таборі] *він тебе застає підготовленим, врівноважено жартівливим, при обов'язках, у пилуці, на сторожі його ж власних інтересів* [II, 198]. Письменник знаходить логічний зв'язок між ФО *не могли зв'язати двох слів* «бути неспроможним правильно, логічно викладати свої думки» [ФСУМ, 328] і *зв'язати до купи слова* «намагатися знайти логічний зв'язок у думках, зрозуміти суть сказаного» [ФСУМ, 328] за рахунок семантики та зовнішньої оболонки спільних компонентів, виражених дієсловом *зв'язати* та іменником *слова*. Контамінована ФО не змінює, а суміщає в собі значення схрещуваних фразеологізмів, проникливіше передає емоційний та психічний стан героя.

На основі схрещення двох ФО *за шкірку* «затримати, силою зупинити кого-небудь» [ФСУМ, 964] та *за хвіст і на сонце* «викривати чиїсь неправильні дії, вчинок, так щоб усім було відомо» [ФСУМ, 923] утворена okazіональна *ФО за шкірку і на сонце*, яка суміщає в собі значення схрещуваних фразеологізмів: *Я ще грав би, та побоялися вже, не дали ... За шкірку і на сонце!* - *засміявся він* [Данько] *щасливо* [II, 51]. На нашу думку, контамінація відбувається за рахунок компонентів фразеологічних одиниць, що генетично співвідносяться з тематично близькими словами *хвіст* і *шкіра*, як частинами тіла тварини. Контамінована ФО яскраво передає невимуженість героя твору в спілкуванні, його радісне почуття, емоційне збудження.

Як бачимо, ФО в художніх полотнах О.Гончара можуть контамінуватися на основі схожості семантики й спільності окремих компонентів як з певними структурними змінами, так і без них.

2. **Контамінація ФО, між якими немає семантичної та формальної близькості** представлена в художньому доробку О.Гончара при повному збереженні всіх компонентів схрещуваних ФО.

Скільки ждала відпустки [Тамара], *щоб тепер з дурного розуму встряти в цю халепу!* [VII, 588]. Досаду, роздратування, занепокоєння про зіпсований відпочинок автор зумів передати за допомогою okazіональної фразеологічної одиниці *з дурного розуму встряти в цю халепу*, утвореної шляхом контамінування різноструктурних, семантично різнопланових ФО *з дурного розуму* «не тямлячи чого-небудь через неосвіченість» [ФСУМ, 761] та *вплинути в халепу* «виявитися причетним до якоїсь неприємної справи» [ФСУМ, 137]. Вжиті послідовно при повному збереженні компонентного складу ФО доповнюють одна одну. Крім того, письменник поширює компонент *халепу* займенником *цю* й замінює компонент *вплинути* нормативної ФО на просторічне *встряти*, чим емоційно й експресивно увиразнює, конкретизує надзвичайну ситуацію, надає висловлюванню розмовного характеру;

Туркоче й туркоче, мовби вирішила все йому зараз розповісти, вилити душу до дна [II, 317]. Схрещувані ФО *вилити душу* «відверто ділитися з ким-небудь тим, що хвилює, наболіло» [ФСУМ, 93] і *до дна* «повністю, зовсім» [ФСУМ, 250] у поданому контексті утворюють okazіональну контаміновану ФО *вилити душу до дна*, яка збільшує виражальні можливості фразеологізмів, деталізує емоційно-нейтральний вираз «все розповісти»;

Де він у дідька взявся на мою голову, і кому потрібна ця його поїздка безглузда [VI, 311]. Для передачі гніву, роздратування таксиста письменник контамінує ФО *на якого дідька* «навіщо, нащо» [ФСУМ, 242] та *на голову* «на кого-небудь» [ФСУМ, 186], опускаючи у першій частині компонент *якого* і замінюючи прикметник *на* на у. У другій - автор конкретизує значення за рахунок поширення компонента *голову* займенником *мою*. Оказіональна контамінована ФО семантично «прив'язана» до мікроконтексту і посилює його емоційність.

Проведений аналіз фразеологічного матеріалу дає змогу констатувати, що контамінація ФО є своєрідною авторською знахідкою, одним із активних чинників посилення емоційності та експресивності художнього мовлення. Контамінуватися можуть фразеологічні одиниці на основі семантичної й формальної подібності та відмінності; зі структурними змінами і без них. Контамінована ФО суміщає в собі значення схрещуваних фразеологізмів, проте функціонально обмежена, бо вживається лише в певному контексті з конкретною стилістичною настановою.

Література

- ¹ Бабкин А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники. - Л.: Наука, 1970. - С. 104.
- ² Гнатюк І.С. Фразеологічна контамінація // Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 138-141.
- ³ Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка. - Л.: Наука, 1977. - С. 202-203.
- ⁴ Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. - Харків.: Основа, 1990. - С.152.
- ⁵ Там же. - С.151.